

UTJECAJ PORNOGRAFIJE NA SEKSUALNO NASILJE U HRVATSKOJ: ANALIZA JAVNIH KRIMINALNIH STATISTIKA

Ivan LANDRIPET
Filozofski fakultet, Zagreb

UDK: 316.624:343:542.1](497.5)
343.541:343:542.1](497.5):316

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 29. 8. 2005.

Istraživanja učinaka pornografije na stavove i ponašanje u svjetskim su razmjerima uglavnom mikroistraživačkoga te eksperimentalnoga karaktera, s osjetno manjim brojem studija koje se temelje na "makro" pristupima i teorijama većega dometa. Jedan od potonjih jest praćenje dinamike seksualnih zločina u razdoblju dovoljno dugom da obuhvati prijelaz s relativne nedostupnosti do "sveprisutnosti" pornografskih sadržaja, sve uz kontrolu dinamike kriminološki usporedivih neseksualnih zločina.

U ovom je radu metodologija "pristupa javnih statistika" primijenjena na slučaj Hrvatske. Raspon vremenskoga praćenja i usporedbe trendova težega seksualnog i neseksualnog kriminala (silovanja i bludnih radnji, odnosno ubojstava i fizičkih napada) seže od 1978. godine do javno dostupnih statističkih podataka za 2003. godinu. U skladu sa svim dosad provedenim nacionalnim studijama te vrste, rezultati ne upućuju na značajan i neovisan porast seksualnih zločina s porastom dostupnosti pornografije, već prije (u hrvatskom slučaju) na uzroke strukturalne prirode koji uvjetuju donekle podudarna kretanja seksualnoga i neseksualnoga nasilja.

Ključne riječi: pornografija, seksualno nasilje, silovanje, javne statistike, zakonodavstvo

Ivan Landripet, Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu, Lučićeva 3, 10 000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: ilandrip@ffzg.hr

Opravdano je pretpostaviti da čovjek stvara erotske prikaze otkako je počeo risati i pisati (Stevenson, 2004.), dok se pornografija bliska današnjoj razvila s prostitucijom, kao dio prilagodbe muškaraca na društvenu regulaciju seksualnosti (Abramson i Pinkerton, 1998.).¹ Ipak, pornografski sadržaji postupno postaju dijelom masovne kulture tek u XIX. stoljeću, a široko dostupni, uz pomoć prave industrije visokodiferenciranih masovnih proizvoda, unatrag nekoliko desetljeća (Štulhofer i sur., 2003.). Do tada su uglavnom povlastica bogatih i moćnih društvenih skupina, ponešto radi cijene, no poglavito iz moralističkih razloga (Diamond, 1999.; Attwood, 2002.). U radu se nudi kratak pregled relevantnijih antipornografskih argumenata, uglavnom feminističke provenijencije, a zatim i prikaz zaključaka empirijskih studija što istražuju učinke pornografije mahom prema tim predlošcima. Najviše je pozornosti posvećeno dosadašnjim analizama, koje se temelje na javnim statističkim podacima o seksualnim zločinima počinjenim u razdoblju čiji početak obilježava slaba dostupnost i raširenost pornografskih materijala, a kraj njihovu "sveprisutnost" u nekom društvu. Svrha je ove studije uporabom te metode empirijski pridonijeti razumijevanju mogućih najpogubnijih posljedica konzumiranja pornografije te ukupne problematike njezinih učinaka u hrvatskom društvu, što do sada, koliko je autoru poznato, u nas nije ostvareno ni jednim pristupom.²

Izraz *pornografija* pritom je značenjski vrlo problematičan (Attwood, 2002.), pa ga je gotovo nemoguće dosljedno odijeliti od *erotike* ili *umjetničkih seksualnih prikaza*. U novijoj znanstvenoj i stručnoj literaturi stoga se umjesto pojma *pornografija* sve češće susreće složenica *seksualno eksplicitni sadržaj* (SES) – što zbog vrijednosne neopterećenosti, što zbog donekle jasnijega konceptualnog i operacionalnog razgraničenja od ostalih seksualno intoniranih sadržaja. SES se obično definira (Fisher i Barak, 1991.; Fisher i Barak, 2001.) u kategorijama *erotske pornografije* (SES koji nudi eksplicitne, ali nenasilne i nedegradirajuće prikaze ljudskoga tijela i seksualne aktivnosti punoljetnih ljudi), *degradirajuće pornografije* (SES koji uključuje degradiranje, ponižavanje i dehumaniziranje ljudi, uglavnom žena, iako nasilje nije nužno prisutno) te *nasilne pornografije* (SES koji prikazuje upotrebu seksualnog nasilja, obično muškaraca protiv žena). Ni takvo određenje nije posve jednoznačno, no usmjereno je na sadržaj SES-a i time upotrebljivo za testiranje pretpostavljenih učinaka na stavove i ponašanje konzumenata. U daljnjem tekstu nastavljam rabiti izraz *pornografija* sinonimno gore definiranom pojmu SES-a: "stari", prepoznatljiviji naziv činio se primjerenijim radi ostanka na terminološkom tragu većine moralističkoga, feminističkoga, legislativnoga i istraživačkoga bavljenja ovom problematikom.

ANTIPORNOGRAFSKO STANOVIŠTE RADIKALNIH STRUJA NEOFEMINIZMA

Polemike i napadi na pornografske sadržaje, bilo da su etičke, religijske ili političke prirode, stari su vjerojatno koliko i sam fenomen (Stevenson, 2004.), a od stigmatizacije pornografije nerazdruživi su stereotipi i predrasude o njezinim konzumentima (Štulhofer i sur., 2003.). Sukus osuda, koje su bile (i ostale) osobito izražene u zemljama puritanskoga naslijeđa (Strossen, 1999.), svodi se na isticanje potencijala pornografije za poticanje nemoralnih, devijantnih i antisocijalnih pobuda, štetnih podjednako za pojedinca i društvo (Abramson i Pinkerton, 1998.).³ Šezdesetih godina XX. stoljeća, s masovnijom pojavom pornografskih materijala, na Zapadu jačaju napadi koje administrativno-zakonskim sredstvima predvode kršćansko-moralistički konzervativni političari te sudski i policijski dužnosnici, postulirajući pornografiju kao jedan od izravnih uzroka silovanja (Kutchinsky, 1991.). Akademski je odgovor uslijedio vrlo brzo u obliku (prvoga vala) empirijskih studija, na temelju kojih bihevioralni psiholozi i psihijatri rezolutno odbacuju mogućnost postojanja uzročno-posljedične povezanosti dvaju fenomena.

Sredinom sedamdesetih godina 20. st. cenzurnim se nastojanjima napokon pridružuju i feminističke teoretičarke i aktivistice, potaknute na to prije svega pojavom i sve većom zastupljenošću nasilne i degradirajuće pornografije (Kutchinsky, 1991.). Dotad najčešće etičku i legislativnu raspravu, bremenitu predrasudama i stereotipima, čine ravnopravnim dijelom akademskoga i teorijskoga diskursa i izravnim nastojanjima i poticanjem diskusije te novoga vala sveobuhvatnijih i rigoroznijih empirijskih provjera antipornografskih teza.⁴ Premda se neofeminizam na fenomen pornografije ozbiljnije osvrće sa stanovitim kašnjenjem u odnosu na ostala prepoznatljiva područja kritike i rodne dekonstrukcije, bilo je potrebno tek nekoliko godina da raznovrsna nastojanja u jednom trenu postanu toliko artikulirana i organizirana da se moglo govoriti o antipornografskom društvenom pokretu. "Repertoar" tako uključuje organiziranje velikih i ponekad incidentnih prosvjednih skupova i marševa, utemeljivanje grupa otpora nasilju nad ženama te pravnu borbu za cenzurne intervencije u zakonodavstvo nekih zemalja.

Sva ta uzavrela nastojanja korijen nalaze u pionirskim radovima Robin Morgan i Susan Brownmiller. Morgan pornografsku industriju određuje kao artikulaciju muške fantazije o nasilnom seksu, lansirajući legendarnu krilaticu "pornografija je teorija, silovanje praksa"⁵ (Tiefer, 1995.), a Brownmiller (1995.) borbu protiv pornografije proklamira središnjim

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 269-293

LANDRIPET, I.:
UTJECAJ...

momentom borbe protiv silovanja, budući da muškarcima, a pogotovo na utjecaje osjetljivim adolescentima, pruža ideološko i psihološko ohrabrenje za počinjenje silovanja bez jasne svijesti o nemoralnosti i kažnjivosti toga djela. Sažeto govoreći, pornografija se iz feminističke perspektive negativno odražava na seksističke vrijednosti i seksualnu agresiju (Baron i Straus, 1987.; Abramson i Pinkerton, 1998.; Štulhofer i sur., 2003.). Ona popularizira i utvrđuje seksističke vrijednosti dvostrukih standarda, seksualne objektivizacije, dehumanizacije i hiperseksualizacije žena, pripisivanja intelektualne inferiornosti ženama i slično. Mehanizam prijenosa pritom je specifično socijalno učenje: oponašanje seksualnih obrazaca kreiranih prema muškim fantazijama te identifikacija s muškim subjektima potkrijepljena masturbatorskim zadovoljstvom. Seksualnu agresiju pak pornografija potiče izravno i neizravno. U prvom slučaju razvija erotske preferencije prema nekonsenzualnim seksualnim kontaktima, odnosno desenzibilizira konzumente na traumu viktimiziranih žena; neizravan put vodi kroz formiranje i intenziviranje seksističkih uvjerenja (primjerice, da je ženino odbijanje seksualnoga kontakta samo dio seksualne predigre).

ISTRAŽIVANJA UČINAKA KONZUMIRANJA PORNOGRAFIJE NA STAVOVE I PONAŠANJE

Prevladavajuća je perspektiva empirijskih studija učinaka pornografije mikroistraživačka (usmjerenost na individualne reakcije) te eksperimentalna, pri čemu izostaje konsenzus oko posljedica dugotrajne izloženosti tim sadržajima (Fisher i Barak, 1991.;⁶ Štulhofer i sur., 2003.). Autori su mahom skeptični prema izrazito negativnom učinku (osobito na agresivno ponašanje), no dio istraživanja upućuje na negativne aspekte nasilnih pornografskih sadržaja (Marshall, 1988.). Čini se da je naglasak na dugotrajnoj upotrebi nasilnih sadržaja ključan, jer se upravo konzumenti takvih sadržaja u nekim mjerenim obilježjima razlikuju od ostalih konzumenata te ispitanika iz kontrolnih grupa. Tako nije utvrđeno da izloženost SES-u predstavlja važnu varijablu za tumačenje, primjerice, mizoginih stavova (dapače, stavovi konzumenata često su spolno egalitarniji!), osim u podgrupama s učestalom konzumacijom nasilne i, nešto manje, degradirajuće pornografije (Štulhofer i sur., 2003.). Važno je, međutim, naglasiti da većina i među tom skupinom muškaraca nije iskazala veću vjerojatnost upotrebe sile u seksualnim situacijama ili želju za silovanjem (Malamuth i Ceniti, 1986.).⁷

Eksperimentalna istraživanja posvećena utjecaju pornografije na agresivno ponašanje pokazuju da izloženost nasil-

noj pornografiji povećava vjerojatnost agresivnoga ponašanja prema ženama, ali se agresija uglavnom javlja kada ispitanik dobije izričitu dozvolu ili čak poticaj za agresivnu reakciju (Štulhofer i sur., 2003.). Osnovni pak nalaz nekoliko studija procjene konzumacije i utjecaja pornografije na osuđene silovatelje upućuje na učestalost upotrebe u formativnim, adolescentskim godinama, osobito kod silovatelja tradicionalno socijaliziranih u smislu društvene uloge i položaja žene (Marshall, 1988.; Fisher i Barak, 1991.). Međutim, posve je opravdano pretpostaviti da će muškarci koje seksualna agresija uzbuđuje u zbilji aktivno tragati za nasilnom pornografijom, odnosno da je njezina konzumacija prije simptom nego uzrok nasilnih seksualnih impulsa. Taj argument podupire i nedavna umnogome jedinstvena studija Aleksandra Štulhfera i suradnika (2003.). Dok je većina dosadašnjih istraživanja dugoročnu izloženost pornografiji ispitala uzastopnim eksperimentima na ispitanicima o čijem se konzumentskom "stažu" nije znalo mnogo, ovaj je makroistraživački, neeksperimentalni projekt baratao raznovrsnim podacima prikupljenim među pasioniranim korisnicima pornografije, kažnjavanim i nekažnjavanim za seksualno nasilje.⁸

Napokon, izvorna bi se teza "pornografija – nasilje" čak mogla i posve obrnuti u pretpostavku da pornografija služi kao ispušni ventil agresivnim porivima te zapravo pridonosi smanjenju broja silovanja i seksualnih napada (Kutchinsky, 1991.; Diamond, 1999.). Legalizaciju i laku dostupnost pornografije često, naime, prati pad stopa nasilnih seksualnih zločina, njihova stagnacija ili pak sporiji rast u odnosu na nasilne neseksualne zločine.

Analize javnih kriminalnih statistika i dostupnosti pornografije

Ako je konzumacija pornografije uzročnik ili barem vrlo važan korelat seksualne agresije, logično je pretpostaviti da će s porastom njezine dostupnosti rasti i broj silovanja i seksualnih napada. Drugim riječima, testira li se postavka o antisocijalnim posljedicama (dugotrajne) izloženosti pornografiji na ponašanje muškaraca, neizostavnim se, uz ciljana istraživanja populacije korisnika pornografije, čini analiza kretanja stopa nasilnih seksualnih prijestupa. Stoga začuđuje što su u posljednjih dvadesetak godina, ne računajući suradnike, za tim jednostavnim i elegantnim pristupom posegnula samo dvojica autora, danski kriminolog Berl Kutchinsky i američki reproduktivni biolog i seksolog Milton Diamond, to više što se rezultati njihovih studija učestalo citiraju u relevantnoj literaturi, a "metaanalitički" radovi ne nalaze im krupnije zamjerke ni u metodološkom ni u interpretativnom dijelu (Fisher i Barak, 1991.; Fisher i Grenier, 1994.).⁹

Ključan faktor određivanja obuhvata vremena u kojem se prati kretanje relevantnih prijestupa svakako je "pornografska tranzicija", pa se uglavnom zahvaća desetak godina prije njezina početka, kada je pornografija ilegalna i relativno nedostupna, te desetak godina pošto je pristup zahvaljujući legalizaciji ili liberalizaciji postao jednostavan i jeftin, odnosno u trenu kada svaka odrasla osoba može povoljno nabaviti erotsku pornografiju na svakom kiosku ili u videoteci, a ostale vrste u specijaliziranim prodavaonicama ili klubovima.¹⁰ Može se prigovoriti da je utvrđena dostupnost raznih oblika pornografije loša operacionalizacija njezine raširenosti, odnosno konzumacije. To je točno, ali treba posebno naglasiti da se ovim postupkom niti namjerava niti je moguće potvrditi ili opovrgnuti tezu o inherentnom antisocijalnom potencijalu pornografskih sadržaja, nego ustanoviti dovodi li drastična promjena u njihovoj dostupnosti, a shodno tome i mnogo većoj raširenosti i masovnijoj upotrebi, do neminovnoga porasta seksualnog nasilja u stvarnom svijetu.

Ograničenja metode

Možda i najočiglednije ograničenje tiče se policijskih, odnosno sudskih, podataka o kriminalnim prijestupima: oni ne predstavljaju stvaran broj počinjenih zločina, nego su specifični indikatori toga stanja. Osobito su problematični upravo nasilni seksualni zločini, jer njihovu prijavu često otežava društvena, pa i zakonska, stigmatizacija žrtve, moguće fizičke i ekonomske prijetnje nasilnika te manja sklonost policije i sudstva da takve slučajeve uzme u obradbu.¹¹ Ova činjenica svakako iskrivljuje stvarno stanje, no valja pretpostaviti da sama po sebi ne utječe toliko na trendove registriranoga seksualnog nasilja. Osim na račun izmjena zakonske definicije tih prijestupa u mjerenom razdoblju, trendovi će na "umjetan" način ovisiti prije svega o intervenirajućem utjecaju smjera promjena u stigmatizaciji žrtava seksualnog nasilja te senzibilizaciji javnosti, policije i sudstva za taj problem. U zemljama dosad izučavanim ovom metodom promjene se doista zbivaju, i to prema destigmatizaciji žrtava i većoj senzibilizaciji javnosti i državno-sudskih ustanova (Kutchinsky, 1991.; Diamond, 1999.; Diamond i Uchiyama, 1999.), no kod nas je situacija donekle proturječna. Neki aspekti ukupnoga položaja žena u društvu zahvaćeni su modernizacijskim, pa i postmodernizacijskim utjecajima, dok druge obilježava retraditionalizacija i predmoderne karakteristike (vidjeti u Tomić-Koludrović i Kunac, 2000.).

Najvažnija se ograničenja odnose na interpretativni opseg i doseg analiza ove vrste. Statistički izvori gotovo nigdje u svijetu ne registriraju obilježja koje se više ili manje mogu pri-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 269-293

LANDRIPET, I.:
UTJECAJ...

baviti drugim pristupima (poput konzumacije pornografije u seksualnih prijestupnika, njihova socioekonomskog, obrazovnog ili bračnog statusa, seksualnog zadovoljstva ili socijalne deprivacije), što onemogućuje elaboriraniju i statistički kompleksniju provjeru osnovne teze. S druge strane, u pogledu dosega analize, promjene i trendovi koji se očitavaju ne govore ništa o njihovim uzrocima, upravo stoga što nedostaju relevantni podaci koji bi ta kretanja osvijetlili. Zato se pristup javnih statistika može rabiti samo kao dodatno sredstvo određene heurističke vrijednosti prilikom formuliranja hipoteza ili kao potkrepa rezultata mnogo elaboriranijeg istraživanja.

Provjerava li se, međutim, jednosmjerna hipoteza o kausalnosti, koliko god to u društvenim znanostima bilo rijetko, samostalna upotreba ove metode može pružiti neke utemeljene uvide. Ako u stvarnom svijetu sa sve većom dostupnošću sve "tvrđe" (i nasilnije) pornografije neminovno dođe do povećanja broja silovanja (bilo vremenski koincidentno ili s kraćim odmakom), to bi se moralo odraziti i na kriminalnim statistikama, uz pretpostavku da su naznačeni intervenirajući utjecaji na kretanje stopa uklonjeni ili se kontroliraju. Ne dogodi li se neki od "scenarija" koji na to upućuju, krajnje je neuvjerljivo i dalje ustrajati na početnoj tezi. Ustanovljivanje vremenske nepovezanosti pornografije i seksualnog nasilja doduše nije dovoljan dokaz protiv postojanja uzročno-posljedične veze između ta dva fenomena, ali je nalaz o postojanju takve tendencije nužan uvjet za održivost bilo kakve pretpostavke o uzročnosti.

Nalazi dosadašnjih analiza javnih kriminalnih statistika

Kutchinsky (1991.; 1992.) proučava incidenciju silovanja i drugoga seksualnog nasilja od 1964. do 1984. godine u četiri zapadna društva u kojima se pornografska tranzicija dogodila krajem šezdesetih ili početkom sedamdesetih godina 20. st. U Njemačkoj relevantni prijestupi u praćenom razdoblju stagniraju, u Danskoj i Švedskoj blago rastu, a SAD bilježi očigledan rast. Budući da je silovanje pravno definirano i kao teško fizičko nasilje, Kutchinsky odlučuje uvesti djelo nasilnoga ne-seksualnog kriminala, teških tjelesnih ozljeda, kao kontrolnu mjeru. U tri europske zemlje broj tih prijestupa raste uočljivo brže od silovanja i seksualnoga kriminala, dok u SAD-u silovanje i teško nasilje rastu iznenađujuće podudarnom krivuljom još od tridesetih godina XX. stoljeća. Tumačeći taj nalaz, Kutchinsky predlaže zaključke nekoliko američkih istraživanja i teorija o silovanju: ono je prije svega čin agresije, a tek sekundarno seksualni čin. U tri promatrane europske zemlje kretanje silovanja ne poklapa se ni s obrascima kretanja lakše-

ga seksualnog ni težega neseksualnog nasilja, no porasta u broju silovanja nema (njemački slučaj) ili je on znatno blaži od trenda porasta neseksualnoga nasilja (švedski i danski slučaj)¹². Valja pretpostaviti, smatra Kutchinsky, kako u promatranim europskim društvima seksualni i neseksualni prijestupi ovise o brojnim faktorima širega društvenog konteksta.

Diamond (1999.) analizira stanje u SAD-u devedesetih godina 20. st. i ustanovljuje nastavak ranijih kretanja. Smatra, međutim, važnim pristup primijeniti i na zemlje s društvenim i kulturnim obilježjima različitim od onih na Zapadu (u užem smislu), pri čemu je Japan iz mnogih razloga vrlo zanimljiv za ispitivanje (Diamond, 1999.; Diamond i Uchiyama, 1999.).¹³ To je kultura prastare tradicije ženske podređenosti, a pornografska se tranzicija zbila krajnje dramatično. Još je sredinom osamdesetih godina 20. st. vrijedila striktna zabrana bilo kakvih slikovnih prikaza ljudske golotinje,¹⁴ a onda je preko noći došlo do korjenite promjene u interpretaciji zakona i široke dostupnosti raznovrsne pornografije u svim tadašnjim medijima. Stanje postaje utoliko ekstremnije u odnosu na Zapad što je japanska pornografska "supkultura" od početka kudikamo usmjerenija prema degradirajućoj i nasilnoj pornografiji, s osobitom zastupljenošću teme silovanja (Fisher i Barak, 1991.). Izrazito je razvijena i kultura *manga* seksualno eksplicitnih stripova te ne postoji dobna granica za dostupnost većine SES materijala. Ukratko, ako postoji jaka pozitivna veza (nasilne) pornografije i silovanja, u Japanu bi se trebala jasno iskazati.

Diamond i Uchiyama promatraju kretanje silovanja, ubojstava i teških ozljeda od 1972. do 1995. godine. Nalazi zapanjuju: tri oblika prijestupa u tom razdoblju ravnomjerno i drastično opadaju, čak i u apsolutnoj incidenciji, pri istodobnom rastu populacije od 20 posto!¹⁵ Autori napominju da se u tom razdoblju u Japanu poduzelo mnogo na destigmatizaciji žrtava i senzibiliziranju javnosti i policije. Zakoni o seksualnom nasilju primjenjuju se oštrije, pa Japan u posljednjih desetak godina praćenoga razdoblja ima najveći postotak hapšenja i osuda na temelju prijavljenih silovanja od svih razvijenih država na svijetu (stopa silovanja istodobno je najniža).

Na primjerima niza specifičnih društava pokazuje se da nedostaje makar slaba pozitivna temporalna povezanost kao nužan preduvjet nagađanja o uzročnoj povezanosti pornografije i seksualnih prijestupa (Kutchinsky, 1991.): pornografija po svojoj prilici nije recept za silovanje nego je afrodisijak za seksualne fantazije ljudi (uglavnom muškaraca) koji vole masturbirati (Kutchinsky, 1992.). Štoviše, ako se i o kakvoj povezanosti na temelju dugoročnih stopa može nagađati, onda je to negativna veza (Kutchinsky, 1971.; Kutchinsky, 1985.; Kutchinsky, 1991.; Diamond, 1999.).

SLUČAJ HRVATSKE: DOSTUPNOST, ZAKONODAVSTVO I REZULTATI ANALIZE

Odabere li se 1978. godina za početak promatranoga razdoblja, mogu se zadovoljiti svi važni preduvjeti analize: pornografska tranzicija prema širokoj zastupljenosti tih materijala odvija se približno na sredini dvadeset šestogodišnjeg razdoblja, zakonsko određenje relevantnih prijestupa odonda se drastično ne mijenja (Krivični zakon SRH donesen je 1977. godine), a način njihova bilježenja, iako donekle modificiran, omogućuje da se rekonstrukcijom prate isti prijestupi.

Dostupnost pornografskih materijala

Pornografija je u Hrvatskoj saveznim kaznenim zakonima zabranjena do 1991. godine.¹⁶ U Krivičnom zakonu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, donesenom 1976. godine (na snazi do 1991. godine, uz izmjene i dopune), pornografija se prohibira u članku pod nazivom "Proizvodnja i rasparčavanje pornografskih spisa" (čl. 252): "Tko proizvodi, prodaje, rasparčava, javno izlaže, ili radi prodaje nabavlja ili drži spise, slike ili druge predmete kojima se teško vrijeđa moral, kaznit će se kaznom zatvora do jedne godine. Predmeti iz člana oduzet će se" (Jemrić, 1976., 129). Izmjenama i dopunama ovoga zakona iz 1980. godine ovom se članku, uz postojeću jednogodišnju kaznu zatvora, dodaje opcija sankcioniranja novčanom kaznom, što zapravo otvara mogućnost zamjene kazne za izricanje sudske opomene prema čl. 59 KZ SFRJ (Jemrić, 1980.).¹⁷ To je značilo otvaranje vrata mogućnosti liberalizacije u tretmana pornografije, dok su druga vrata bila tumačenje "teškog vrijeđanja morala", vrijednosnoga suda bez jedinstvene konotacije te podložnoga promjenama s većom permisivnošću i liberalizacijom sfere spolnosti (Zlatarić, 1977.). U praksi se doista 1980-ih zbivaju promjene, premda se do 1991. godine zakonska odredba nije mijenjala (Jemrić, 1984.; 1986.; 1988.). Tada se članak 252 preformulira tako da obuhvaća samo zabranu prodaje ili prikazivanja pornografije djeci (ne i maloljetnicima; Jemrić, 1991.), a potom ga doslovno preuzima Krivični zakon Republike Hrvatske iz 1993. (NN 132/32/; čl. 206) te aktualni Kazneni zakon iz 1997. godine (NN 136/110/; čl. 197).

Liberalizacija u tumačenju vrijeđanja javnoga morala pretvodi brisanju pornografije iz kaznenoga zakona. Vrijedi se prisjetiti cijeloga niza raznorodnih časopisa što su još od 1960-ih godina veći ili manji prostor rezervirali za erotske priče, fotografije i duplerice (*Čik, Zum reporter, Adam i Eva, Start* itd.), sve dok 1984. godine nije počela izlaziti *Erotika*, prva publikacija u zemlji posvećena isključivo seksualnim prikazima.¹⁸ Čak je i taj mjesečnik, međutim, nudio sadržaje daleko od ra-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 269-293

LANDRIPET, I.:
UTJECAJ...

znovrnosti i eksplicitnosti iz relevantnog određenja pornografije. Indicije značajne liberalizacije i povećanu dostupnost pornografije – početak pornografske tranzicije – ne nalazimo zapravo prije 1988. i 1989. godine, prije izdanja poput *Erotike extra*, *Vročeg kaja*, *Sexy Erotike* i *Playstara*.¹⁹ Tih se godina u većim gradovima počinju otvarati sexy shopovi, koji drastično povećavaju pornografsku raznovrsnost, te se omasovljuje upotreba satelitske televizije i videorekordera. Ukupno gledajući, pornografija je u hrvatskom društvu relativno nedostupna i oskudna roba sve do druge polovine 1980-ih godina. Tada se počinju javljati "tvrđi" pornografski časopisi i videofilmovi, osobito s otvorenjem specijaliziranih prodavaonica, a početkom 1990-ih godina broj domaćih publikacija nastavlja rasti (*Sexy erotika specijal*, *Super erotika ...*), uz nesmetan uvoz stranih izdanja. Rane devedesete godine mogu se, dakle, smatrati početkom razdoblja široke dostupnosti relativno raznovrsnih tiskanih i elektroničkih pornografskih materijala, a trend će uskoro, kao i drugdje u svijetu, spektakularno potencirati internet.²⁰ Prema testnoj hipotezi, tada se na kriminalnim statistikama može očekivati značajan utjecaj "pornografskog vala".

Zakonski status seksualnoga i neseksualnoga nasilja uvrštenog u analizu

Krivični zakon Socijalističke Republike Hrvatske donesen 1977. godine (NN 116/25/) definira silovanje (čl. 83) kao prinudu na obljubu (spolni odnos) ženske osobe s kojom silovatelj ne živi u bračnoj zajednici upotrebom sile ili prijetnjom da će neposredno napasti na njezin život ili tijelo, ili na život ili tijelo njoj bliske osobe. Seksualni prijestupi promatrani u dosadašnjim studijama kao indikator su obuhvaćali i neke druge oblike seksualnoga kriminala, u prvom redu nasilnog. Razlog tomu upravo je bilo zakonsko sužavanje pojma silovanja na koitalnu prisilu,²¹ čime podaci o silovanju izostavljaju značajan dio registriranoga seksualnog nasilja. Prijestup bludne radnje (čl. 89) obuhvaća "sve radnje poduzete prema drugoj osobi radi zadovoljavanja ili pobuđivanja vlastite ili tuđe tjelesne pohote ako se njome prema usvojenom društvenom shvaćanju grubo u spolnoj sferi povrjeđuje osjećaj stida i morala" (Bačić i Pavlović, 2001., 165). Premda je ta odredba uvelike podložna sudskom tumačenju te nužno ne uključuje seksualno nasilje, njezino sam uvrštenje u analizu smatrao potrebnim jer u zakonskoj definiciji obuhvaća djela silovanja i prinude na spolni odnos ako do njih nije došlo "u striktnom smislu", naime u slučaju prisile na oralni ili analni odnos (Zlatarić, 1977.; Bačić i Pavlović, 2001.). Uz to, zakonsko je shvaćanje da se bludne radnje, kao i silovanje, mogu počinuti samo s *dolusom* (namjerom), dakle sa sviješću o svim bitnim elementima koji čine

sastavni dio seksualnog prijestupa (namjera je zadovoljiti pohotu; Bačić i Pavlović, 2001.).

Među neseksualnim nasiljem izdvojeni su u analizama standardno upotrijebljeni indikatori ubojstva i teških tjelesnih ozljeda.²² Ubojstvu koje uključuje svijest i namjeru (čl. 35) pridodano je ubojstvo na mah (lišavanje života zbog dovođenja u jaku razdraženost žrtvinim napadom, zlostavljanjem ili teškim vrijeđanjem; čl. 36), a izostavljeno je ubojstvo počinjeno iz nehaja (bez namjere, iako možda uz svijest o opasnosti postupaka koji nehotično dovode do nečije smrti; čl. 38). Teške tjelesne ozljede (čl. 41) odnose se na teško tjelesno ozljeđivanje ili narušavanje zdravlja, uključujući dovođenje time u opasnost života ozlijeđenog ili trajno oštećenje dijela tijela i zdravlja. Izostavljene su lake ozljede te one teške počinjene iz nehaja (čl. 42).

U sklopu izmjena i dopuna KZ SRH te donošenja novih zakona, većina se promjena zbilila u imenima članaka, vokabularu i stilu njihovih formulacija te trajanju kazne zatvora predviđene za počinjeno djelo. Bilo je, međutim, i nekoliko supstancijalnih promjena, isključivo u definiciji silovanja i bludnih radnji, kojima valja posvetiti posebnu pozornost. S Kaznenim zakonom iz 1997. godine određenje silovanja prestaje se odnositi samo na žene kao žrtve, čin silovanja proširuje se za "spolne radnje izjednačene sa spolnim odnosom" (naime, za oralni i analni odnos), a silovatelj više nije nužno samo onaj tko ne živi u bračnoj zajednici sa ženskom osobom (zakon, dakle, prepoznaje i kategoriju silovanja u braku). Jasnije je, stoga, da silovanje od 1998. godine slijedom izmjena u definiciji i opsegu obuhvaća više počinjenih kaznenih djela nego do tada. Iz određenja bludnih radnji se pak 1997. godine izuzimaju djela oralnoga i analnoga seksa (i pridodaju, dakle, silovanju), izuzima se stavak o homoseksualnim odnosima žena i sam se članak prestaje odnositi na članak o protuprirodnom bludu (taj nestaje iz KZ). Uz to, 2000. godine definicija bludnih radnji proširuje se za bludne radnje prema djetetu i maloljetnoj osobi. S jedne strane, dakle, iz toga djela nestaje prijestupa homoseksualnih odnosa te oralnoga i analnoga seksa, a s druge se dodaju prijestupi prema djeci (bludne radnje su, kao i silovanje, dotad implicite obuhvaćale punoljetne žrtve i maloljetnike starije od 14 godina).

Rezultati: vremensko kretanje seksualnih i neseksualnih zločina

U dosadašnjim nacionalnim studijama autorima su bili dostupni podaci o prijavama prijestupa, samim time što su javno bile dostupne policijske kriminalne statistike.²³ Ako MUP RH i vodi sustavnu unutarnju evidenciju još od kraja 1970-ih godina, te podatke ne objavljuje i stoga su u Hrvatskoj javno dostupne samo kriminalne statistike navedene u izdanjima Republičkog, odnosno (od 1992. godine) Državnog zavoda za

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 269-293

LANDRIPET, I.:
UTJECAJ...

statistiku. Te publikacije do 1992. godine sadrže samo presude vezane uz relevantne prijestupe, a prijave policiji (uz optužbe i presude) dostupne su tek od 1999. godine. Zbog toga se sve brojke o incidenciji prijestupa kojima baratam odnose na presude kao pokazatelje stanja i kretanja nasilja, premda bi prijave pružale realniju, ako već ne i valjaniju, sliku učestalosti neseksualnoga, a pogotovo seksualnoga, nasilja.²⁴ Sve se brojke također odnose na muškarce kao počinitelje, s obzirom na prirodu hipoteze koja se provjerava, i to punoljetne i maloljetne (osobe od 14 do 18 godina; u nas se, da podsjetim, prodaja i prikazivanje pornografskih materijala nakon njezine dekriminalizacije 1991. godine zabranjuje samo djeci). Napokon, žrtve registriranih silovanja i bludnih radnji ženske su osobe starije od četrnaest godina, jer su i maloljetnice većinu praćenoga razdoblja, do Zakona o izmjenama i dopunama KZ iz 2000. godine (NN 139/129/), implicitno uključene u zakonsko određenje o mogućim žrtvama.

➔ TABLICA 1
Prijestupi (osude)
u stvarnim brojevima

Godina	Ubojstvo	Teža ozljeda	Silovanje	Bludne radnje
1978.	119	605	77	29
1979.	200	740	166	35
1980.	117	735	112	24
1981.	165	724	158	30
1982.	134	676	122	34
1983.	123	677	96	29
1984.	108	725	123	30
1985.	117	673	94	32
1986.	137	691	96	34
1987.	142	640	92	40
1988.	153	672	99	36
1989.	174	586	124	44
1990.	228	818	118	43
1991.	132	699	84	21
1992.	233	516	61	20
1993.	207	551	50	21
1994.	219	525	63	16
1995.	122	432	31	20
1996.	127	382	20	17
1997.	129	364	44	26
1998.	103	447	29	27
1999.	161	606	45	38
2000.	165	485	56	26
2001.	164	483	47	46
2002.	160	572	44	54
2003.	159	685	63	63

Podaci predstavljeni u Tablici 1 upućuju na izostanak izrazitih trendova, poput rasta u američkom ili pada u japanskom slučaju. Kako nestandardiziran prikaz ipak ne može po-

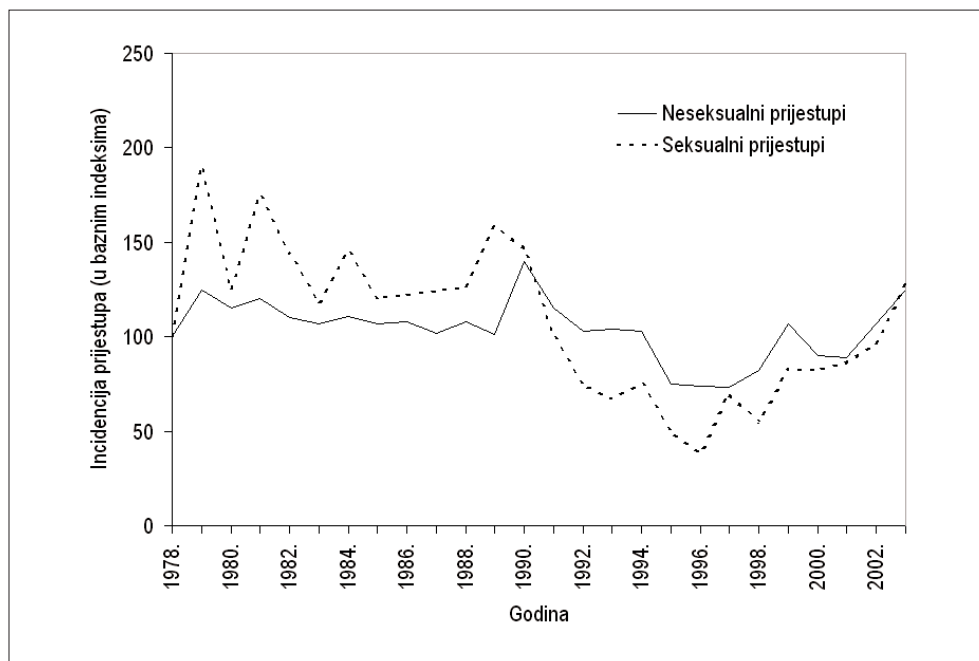
DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 269-293

LANDRIPET, I.:
UTJECAJ...

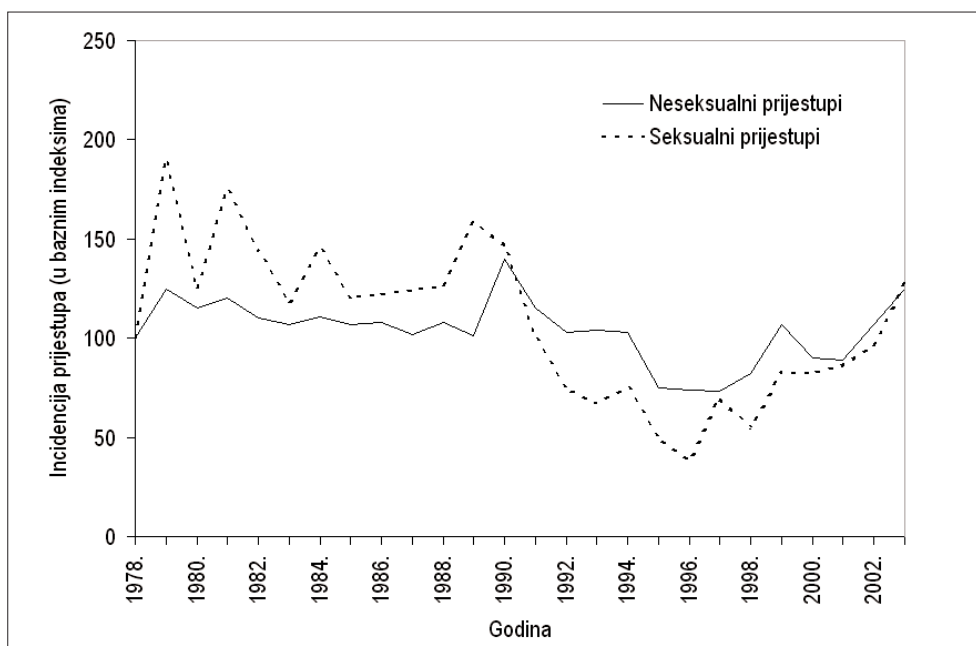
služiti ključnoj svrsi međusobne usporedbe trendova tih prijestupa, računati su bazni indeksi, uz fiksiranje relativnih brojeva koordinacije (RBK) na broj pojedinoga zločina na milijun stanovnika. Više je, naravno, načina da se neutralizira utjecaj prirodnoga kretanja stanovništva, no teško da postoji metoda koja bi precizno mogla obuhvatiti sve populacijske potrebe prve polovine 1990-ih godina (da situacija bude još nepovoljnija, metodologija popisivanja stanovništva 2001. godine ponešto odudara od prijašnje). Svjestan nesavršenosti odabranog rješenja, odlučio sam računati RBK za godišta 1978. do 1985. prema stanju iz popisa stanovništva 1981. godine (kada je Hrvatska brojila 4 milijuna i 601 tisuću stanovnika), za godišta 1986. do 1995. prema popisu iz 1991. godine (4 milijuna i 784 tisuće stanovnika), a posljednjih osam godina na temelju popisa iz 2001. godine (4 milijuna i 437 tisuća stanovnika).

Vremenske tendencije relevantnih prijestupa u hrvatskom slučaju nemaju obilježja kontinuiranoga rasta ili pada (Slika 1), poput tendencija većine prijestupa istraživanih u dosadašnjim nacionalnim studijama ovoga tipa. Ako to donekle i začuđuje za prvi dio razdoblja, drugu polovinu dijelom obilježava tranzicijski i osobito ratni društveni moment, što mora dati određen obol počinjenju, ali i procesuiranju kriminalnih djela, dok je dijelom neizbježan i učinak izmjena u zakonskom određenju seksualnoga nasilja te senzibilizacije javnosti i pravosuđa na te zločine.

● SLIKA 1
Indeksi prijestupa
(osude) na 1,000.000
stanovnika

Izvor: Državni zavod za statistiku

Izvor: Državni zavod za statistiku

SLIKA 2.
Indeksi dviju vrsta
prijestupa (osude) na
1,000.000 stanovnika

Nešto se jasnija i podudarnija slika stanja dobiva objedinjavanjem dvaju seksualnih i dvaju neseksualnih, inherentno nasilnih kriminalnih djela (Slika 2). Prisjetimo li se, primjerice, empirijski utemeljenog argumenta kako je u američkom slučaju primarni aspekt seksualnoga nasilja komponenta agresije, a tek sekundarno seksualna komponenta (Kutchinsky 1991.; Diamond 1999.), ne iznenađuje toliko što su i u nas trendovi donekle podudarni, premda očigledno kompleksnih putanja. Hipoteza za koju je, međutim, teže naći utemeljenje upravo je pretpostavka da će dostupnost pornografije snažno utjecati na povećanje seksualnoga nasilja. Učestalost silovanja (odnosno broj donesenih presuda na toj osnovi) u posljednjih četiri do pet godina praćenog razdoblja jest u fazi porasta (vjerojatno i zbog nekih od spominjanih intervenirajućih utjecaja), no incidencija je svejedno znatno manja (za 60% do 80%) od incidencije istoga djela potkraj 1970-ih i početkom 1980-ih godina, kada su jedina lako dostupna "pornografija" bile obnažene ženske grudi i stražnjice sa *Startovih* duplerica. Prosječno se godišnje do sredine osamdesetih godina donosilo približno 25 presuda za silovanje na milijun stanovnika, dok je nakon sredine 1990-ih prosječan godišnji broj manji od 10. Za ubojstva se pak u prvih osam godina praćenoga razdoblja u prosjeku donosilo 30, a u posljednjih osam godina 33 presude na godinu (Tablica 2). Za interpretaciju je, doduše, nepovoljna okolnost što se vrhunac domaćega pornografskog vala te

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 269-293

LANDRIPET, I.:
UTJECAJ...

➔ **TABLICA 2**
Prosječna godišnja
učestalost prijestupa
na 1.000.000
stanovnika u prvih i
posljednjih osam
godina praćenog
razdoblja

konsolidacija široke dostupnosti i raznovrsnosti pornografije poklapa s društveno najturbulentnijim dijelom praćenoga razdoblja. No kretanje silovanja i bludnih radnji u razmjernom je suglasju s trendovima ubojstava i težih ozljeda u godinama što prethode ratu i promjenama (obilježava ih povećana dostupnost pornografije), a slično je i s nizom posljednjih godina, u kojima se širi društveni kontekst koliko toliko stabilizira.

Prijestupi	Razdoblje	Prosjek	St. devijacija
Ubojstvo	1978. – 1985.	29,4	6,8
	1996. – 2003.	32,9	5,2
Teže ozljede	1978. – 1985.	150,9	9,9
	1996. – 2003.	113,3	25,0
Silovanje	1978. – 1985.	25,7	6,7
	1996. – 2003.	9,8	3,1
Bludne radnje	1978. – 1985.	6,6	0,8
	1996. – 2003.	8,4	3,6

RASPRAVA

Metoda analize kriminalnih statistika nije dostatna za provjeru teze o uzročnom utjecaju konzumiranja pornografije na seksualnu agresivnost u muškaraca, ali je itekako upotrebljiva u provjeri uzročno-posljedične veze široke dostupnosti pornografije i manifestnoga seksualnog nasilja. Nalazi ove studije i svih prijašnjih ozbiljno dovode u pitanje taj nužni uvjet na kojem teza počiva. Uzrokuje li (nasilna) pornografija tek degradirajuće i nasilne seksualne fantazije, koje se u stvarnom svijetu rijetko iskazuju na razini ponašanja, ona se ne može smatrati uzrokom silovanja i važnim društvenim pitanjem.

U pogledu pouzdanosti kriminalnih statistika kao pokazatelja seksualnoga nasilja, neprijeporno je da znatan broj djela seksualnoga nasilja ne biva prijavljen policiji i zakonski sankcioniran. Za potrebe ovoga rada nije, međutim, ključno koliki je omjer stvarno počinjenoga i evidentiranoga nasilja, već mijenja li se taj omjer u vremenu. Analize koje navode veliku diskrepanciju između stvarnosti i statistika temeljni razlog nerazmjera nalaze u stigmatizaciji žrtve i manjku sluha policijskih i sudskih ustanova za procesuiranje tih djela (Krug i sur., 2002.; Kutchinsky, 1991.; Diamond, 1999.; Diamond i Uchiyama, 1999.; Jurasić, 2004.). Ako se trendovi fenomena stigmatizacije i senzibilizacije i mijenjaju, a ta se promjena može opisati i barem dijelom kontrolirati, kriminalne bi statistike trebale nedvosmisleno zabilježiti mogući "plimni val" seksualnoga nasilja uzrokovan novim faktorom dostupnosti pornogra-

fije. Stoga preostaje pobliže se osvrnuti na intervenirajuće faktore koji su umjetno mogli smanjiti ili povećati učestalost registriranih prijestupa.

Društva do sada obuhvaćena primjenom ove metode nisu u mjerenom razdoblju iskusila ni približno tako korjenitu društvenu mijenu kao što je to politička i ekonomska tranzicija, a da sveobuhvatni društveni potres bude veći, za prvu je polovinu 1990-ih godina za Hrvatsku karakterističan i ratni kontekst. Umjesto upuštanja u pretpostavke o tome kakva bi kretanja četiri prijestupa bila da su društvene prilike ostale stabilne ili da se zbilja "baršunasta revolucija" i "sjeverni model" tranzicije, razboritije je razdoblje od 1991. do 1996. godine posve izostaviti iz analize. Kako je već istaknuto, nesretna je okolnost što to razdoblje predstavlja dovršetak "pornografske tranzicije" i normalizaciju njezine prisutnosti u društvu, no izostavljanjem se nimalo ne gube uvjete za potrebnu usporedbu. S jedne je strane niz godina relativno stabilnih društvenih prilika obilježen nedostupnošću pornografije i potom postupnim povećanjem brojnosti i raznovrsnosti tih materijala, s druge posljednjih sedam do osam godina za koje se može tvrditi da je pornografija raznih žanrova većini ljudi podugo lako dostupna, a utjecaji karakteristični za isključeno razdoblje nisu više drastični.

Ključno, dakle, ostaje pitanje destigmatizacije žrtava seksualnoga nasilja i senzibilizacija javnosti, policije i sudstva na tu problematiku. Teško je sa sigurnošću govoriti o jačini i smjeru tih težnji, prije svega stoga što su tranzicijske i ratne okolnosti pridonijele retradicionalizaciji ukupnoga položaja žena u Hrvatskoj. Izražena je njihova depolitizacija i nesudjelovanje u društvenom životu, preopterećenost poslovima i ekonomska ovisnost, "vraćanje" u obitelj, kohabitacija predmodernih i modernih vrijednosti, stavova i ponašanja, tek uz naznake postmodernosti (Tomić-Koludrović i Kunac, 2000.; Topolčić, 2001.). Ipak, malo je vjerojatno da su posljednjih sedam ili osam godina žrtve silovanja bitno stigmatiziranije, a državne ustanove manje voljne procesuirati prijave takvih zločina no 1970-ih i 1980-ih godina. Iza nas je dugogodišnje zauzimanje ženskih nevladinih udruga i dijela civilnoga društva uopće na pružanju podrške žrtvama i senzibiliziranju javnosti, od otvaranja utočišta do medijskih kampanja. Dok nema jasnih pokazatelja senzibilizacije policije (zasad su izostala i interna i neovisna istraživanja i publikacije), za sudbene i zakonodavne instance mogu se izdvojiti momenti što upućuju na promjene u tom smjeru. Kriminalno je zakonodavstvo 1997. godine proširilo definiciju silovanja, kako je već opisano, a 2003. godine donesen je dugo očekivani Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji (NN 142/116/), kojim su postrožene prekršajne kazne i predviđene druge mjere za razne oblike obitelj-

skoga nasilja. Sudovi, s druge strane, hitno uzimaju u obradbu takve prijave i razmjerno brzo rješavaju slučajeve i na prvostupanjskoj i na drugostupanjskoj razini (Radovinović, 2004.). Dakle, intervenirajući je utjecaj na kretanje seksualnoga kriminala ili izostao ili je takav da smanjuje diskrepanciju između počinjenoga i procesuiranoga seksualnog nasilja, "napuhujući" brojke u odnosu na raniji dio razdoblja. Čak i da nije tako, tendencija porasta koji se bilježi od 1996. godine u svakom slučaju nije na tragu potvrde testne hipoteze, jer nije ništa izraženiji od istodobnoga porasta neseksualnoga nasilja, pa je godišnja incidencija silovanja i dalje znatno manja od one s kraja 1970-ih i prve polovine 1980-ih godina.

Bludne radnje posljednjih godina doživljavaju najzajetniji rast od svih prijestupa i njihova se incidencija na kraju promatranoga razdoblja u odnosu na početak gotovo udvostručuje. Mislim da ni taj nalaz ne može biti argument u prilog tezi: pretpostavljeni utjecaj destigmatizacije odraslih žrtava i senzibilizacije odnosi se na registriranje i toga prijestupa, a još je važnije zakonsko proširenje definicije bludnih radnji na djecu kao žrtve od 2000. godine, nakon čega statistike upravo i bilježe strelovit rast. Javnost, zakonodavstvo i sudstvo posljednjih su godina svakako senzibilizirani na seksualno nasilje nad djecom.

Potkrepljuju li, s druge strane, rezultati tezu o pornografiji kao "ispušnom ventilu", osobito isticanu u slučaju Njemačke (Kutchinsky, 1991.; Kutchinsky 1992.; Diamond 1999.), pa i Japana (Diamond, 1999.; Diamond i Uchiyama, 1999.)? Silazno kretanje seksualnih prijestupa u Hrvatskoj, i ukupno gledajući i nakon pornografske tranzicije, nije ni približno jednoobrazno kao u ta dva društva, u kojima se, uz to, tijekom praćenoga razdoblja nisu zbivale tako drastične društvene promjene, a procesi destigmatizacije i senzibilizacije mogli su se razmjerno lako ustanoviti. Ne nalazim, stoga, uvjerljiv argument ni u prilog alternativnoj tezi, no zasad je, neovisno o trendovima, ne treba ni odbaciti, poglavito zbog drastičnoga smanjenja u incidenciji silovanja, koje je karakteristično, slučajno ili ne, za razdoblje lake dostupnosti pornografije (vidi Tablicu 2). Analizu bi stoga bilo uputno ubuduće upotpuniti rezultatima za idućih desetak godina, kako bi se ustanovila sustavnost trenutačnih trendova obiju vrsta nasilnoga kriminala.

Uzimajući u obzir podudarnu (premda nikako istovjetnu) vremensku dinamiku obiju vrsta nasilja (Slika 2), najplauzibilnijim se čini rezultate smjestiti u kontekst teorija i istraživanja koja seksualnom nasilju pripisuju dublje, strukturalne uzroke, bilo da ono s neseksualnim nasiljem dijeli istu, agresivnu prirodu, pa stoga trendovi silovanja, fizičkih napada i ubojstava podjednako slijede doprinose širih društvenih

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 269-293

LANDRIPET, I.:
UTJECAJ...

uvjeta (Kutchinsky, 1991.; Diamond, 1999.; Diamond i Uchiyama, 1999.), bilo da strukturalni čimbenici podjednako utječu na dva oblika nasilja koja nužno nemaju istu latentnu pozadinu (Baron i Straus, 1987.)²⁵ Nalazi više makrostudija u svakom slučaju pokazuju da reakcije na pornografiju nemaju veliku prognostičku vrijednost; silovanje je kompleksan čin čija motivacijska osnova ne može biti svedena ni na jedan univerzalni uzrok. Hrvatski slučaj daje "zeleno svjetlo" obuhvatnijim i rigoroznijim domaćim studijama upravo na tom tragu.

ZAKLJUČAK

Pornografija je u interpretaciji konzervativnih političara i moralista te mnogih istaknutih feminističkih autorica i aktivistica postulirana kao neupitan uzrok raznih sociopatoloških zastranjenja muškaraca koji je konzumiraju, od kojih je najdrastičnije priklanjanje seksualnom nasilju. Implikacije tog argumenta od tolike su društvene važnosti da velik broj studija o utjecaju pornografije na ponašanje provjerava i tezu o nasilnim posljedicama konzumacije SES-a. Pritom među istraživačima nema konsenzusa; neke analize govore u prilog tezi o poticanju nasilja (iako nitko ne nalazi dokaz snažnom i neizbježnom utjecaju te vrste!), druge vezu proglašavaju slabom ili nepostojećom, a tu su i studije što nalaze potvrde tezama o pornografiji kao "ispušnom ventilu", supstitutivnom faktoru koji pridonosi suzbijanju seksualnoga nasilja.

Imamo li na umu upravo društvenu važnost testiranja veze pornografije i nasilja, tada nije toliko važno ima li pornografija, a osobito njezine nasilne inačice, stanovit potencijal da isprovocira agresiju u vrlo specifičnim okolnostima (onim laboratorijskim) ili pak u sferi seksualnih fantazija: ako pornografija predstavlja realnu opasnost, ona se mora odraziti na manifestnoj seksualnoj agresiji u svakodnevnom životu. Izučavanje vremenske povezanosti dostupnosti pornografije i manifestnoga nasilja, operacionaliziranog u kriminalnim statistikama silovanja i ostaloga seksualnog nasilja, nudi se kao jedan od primjerenijih pristupa tako postavljenom problemu, bez obzira na bitnu ograničenost interpretativnog opsega i dosega te metode provjere. Dosadašnje nacionalne analize kriminalnih statistika prije i poslije liberalizacije pornografskih materijala nisu našle potvrdu o snažnom djelovanju pornografije na poticanje nasilja, premda gotovo svaka studija nudi drugačiju sliku stanja, odnosno potkrepljuje neku od strukturalnih "teorija silovanja". Sama činjenica da analize različitih društava i kultura jednoglasno odbacuju početnu tezu učvršćuje argument protiv drastičnog antisocijalnog djelovanja pornografije.

Uvidom u dvadeset šestogodišnje vremensko kretanja ključnih kriminalnih prijestupa te promjena u dostupnosti pornografije, ni u hrvatskom se društvu ne naziru težnje koje bi potvrdile porast seksualnoga nasilja zbog toga što je raznovrsna pornografija postala lako dostupna. Vremenski trendovi seksualnoga i neseksualnoga nasilja nisu jednoobrazni (padaju i rastu u cijelom razdoblju), no zamjetno je njihovo relativno podudarno kretanje. Rezultati što stoje na raspolaganju ne pružaju uvid u to koji bi zajednički "nazivnik" mogao stajati u pozadini obiju vrsta prijestupa, kao što ne potvrđuju niti odbacuju mogući utjecaj pornografije na smanjenje seksualnoga nasilja, ali upućuju na potrebu da se dalje istražuje fenomen silovanja na tragu teorija većega dometa, poput onih o nasilnoj, patrijarhalnoj i anomičnoj prirodi društva kao strukturalnoj podlozi svih nasilnih zločina.²⁶

BILJEŠKE

¹ Izraz potječe od grčke riječi *pornoi*, kojom se označavao "niži tip" prostitutke (Delalić i sur., 1997.).

² Jedine objavljene empirijske analize fenomena pornografije utemeljene na domaćim uzorcima usmjerene su na spolne/rodne razlike u percepciji i upotrebi pornografije. Vidjeti Delalić i sur., 1997., i Delalić, 2000.

³ Mnogi su narodi u povijesti masturbaciju smatrali zlom, poglavito iz religijske, a od 18. stoljeća i medicinske perspektive. Kako je pornografija glavni krivac za počinjenje toga nedjela, u 19. stoljeću donose se i zakoni koji je zabranjuju (napose u Velikoj Britaniji i SAD-u). Najprominentniji borac protiv opscenih i lascivnih sadržaja iz toga doba specijalni je agent američke Nacionalne poštanske službe, Anthony Comstock. Godine 1873. osniva Njujorško društvo za potiskivanje poroka, koje prednjači u fanatičnom suprotstavljanju proizvodnji i cirkuliranju pornografskih sadržaja, uspijevajući (iste godine) isposlovati uvođenje zakona kojim se slanje opscenih prikaza poštom proglašava saveznim zločinom (tzv. Comstockov zakon; Abramson i Pinkerton, 1998.).

⁴ Feminističke studije i rasprave to su zanimljivije (ali i vjerodostojnije) što radikalni, antipornografski "tabor" ima protutežu u anticenzurnom shvaćanju, bilo da mu je u središtu isticanje imperativa slobode ženskoga stvaralaštva i seksualne ekspresije (liberalna perspektiva; Strossen, 1999.), za žene seksualno edukativnih i oslobađajućih učinaka pornografije (Tiefer, 1995.; Hartley, 1999.), ili upozoravanje da je riječ o sporednom, pa čak i kontraproduktivnom, području borbe za ženska prava i dostojanstvo (Tiefer, 1995.).

⁵ Mnoge feminističke autorice, poput Catharine MacKinnon i Andree Dworkin, naglašavaju kako proizvodnja pornografije ne uključuje glumu, nego je bez iznimke prikaz istinskoga silovanja (Abramson i Pinkerton, 1998.).

⁶ Ovi autori to uvelike pripisuju pojednostavnjenim teorijskim okvirima, odnosno metodološki upitnim istraživanjima u nekim radovima. Za raspravu o teorijsko-konceptualnim ograničenjima i učestalim nedostacima istraživanja učinaka pornografije, vidi Fisher i Barak, 1991., a o metodološkima Fisher i Grenier, 1994.

⁷ Tipični su konzumenti pritom zainteresirani u prvom redu za erotsku pornografiju (Baron i Straus, 1987.), a degradirajuća i nasilna inačica uglavnom nije široko dostupna, nego je konzumenti moraju ciljano tražiti u specijaliziranim trgovinama i klubovima (Kutchinsky, 1991.; Kutchinsky 1992.).

⁸ Prosječna dužina konzumiranja u ostvarenom uzorku populacije članova američkog udruženja ljubitelja SES-a iznosila je skoro 23 godine, a dobiveni rezultati potom su uspoređivani s onima u istraživanjima provedenim na reprezentativnom nacionalnom uzorku SAD-a.

⁹ Razlog izostanka masovnije primjene toga pristupa možda je kontekstualne prirode. Devedesete godine 20. st. vrijeme su kada u većini zemalja sazrijevaju uvjeti da se primijeni ovakav pristup, orijentiran na dugotrajnije vremensko praćenje kriminalnih statistika nakon što pornografija postaje lako dostupna, a tada se ujedno stižavaju političke i zakonodavne, pa i akademske, debate o pornografiji (Štulhofer i sur., 2003.), pogotovo o njezinim najpogubnijim učincima.

¹⁰ Internet je svakako pridonio dramatičnom porastu dostupnosti pornografije po svim kriterijima (Cooper i sur., 1999.; Cooper, 2004.; Fisher i Barak, 2001.), u nemalom broju slučajeva posve besplatne te dovoljno raznovrsne za zadovoljenje gotovo svake parafilije (Diamond, 1999.; Fisher i Barak, 2001.).

¹¹ Neke međunarodne studije procjenjuju kako i do 80% silovanja počine ženama poznati muškarci, 2/3 svih silovanja počine muževi, partneri ili bivši partneri, a na jedno prijavljeno silovanje u stvarnosti dolazi 15 do 20 neprijavljenih (Krug i sur., 2002.).

¹² Feminističke kriminologinje, koje su proučavale silovanje u Danskoj, složile su se kako ne postoji pozitivna veza toga fenomena s konzumiranjem pornografije (Diamond, 1999.).

¹³ Analizira još slučajeve Singapura, Južnoafričke Republike, australskoga Queenslanda i kineskoga Šangaja (Diamond, 1999.).

¹⁴ Ta pojava nije dio konfucijanske tradicije, već novina i devetnaestostoljetne prozapadne Meiji modernizacije i američkoga shvaćanja moralnosti nametanog za poslijeratne okupacije.

¹⁵ Policijske statistike tako bilježe ukupno 4677 slučajeva silovanja u 1972. godini, a 1500 u 1995. godini.

¹⁶ Kriminalne statistike doista na toj osnovi bilježe barem nekoliko presuda na godinu sve do tada.

¹⁷ "Sudska se opomena može izreći za krivična djela za koje je propisan zatvor do jedne godine ili novčana kazna, a učinjena su uz takve okolnosti koje ih čine osobito lakima" (Jemrić, 1980., 300).

¹⁸ Za godine početka izlaženja erotskih i pornografskih serijskih publikacija pregledan je katalog Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (URL: <http://www.nsk.hr/opac-crolist/crolist.html>).

¹⁹ Nema sumnje da su stanovnici Hrvatske, poput Japanaca, i prije toga imali priliku doći u dodir s pornografijom u inozemstvu te je krijumčariti u zemlju, no ta je pojava teško mogla imati masovni učinak.

²⁰ Godine 1992. uspostavljena je prva međunarodna komunikacijska veza koja je CARNet-ov čvor u Zagrebu povezala s Austrijom. Time

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 269-293

LANDRIPET, I.:
UTJECAJ...

je Hrvatska postala dio svjetske računalne mreže (***) "Povijest CARNet-a", 2004.).

²¹ Osim u nas, takav je slučaj bio u Japanu. Slično je i u Njemačkoj, no nekoitalno silovanje ondje se jasno zakonski kategoriziralo kao "seksualna prinuda" ("Sexuele Nötigung") i tako sankcioniralo (Kutchinsky, 1991.).

²² Pouzdano je riječ o neseksualnom nasilju, jer se teška tjelesna ozljeda ili smrt osobe do koje dođe prilikom silovanja i dalje tretira kao silovanje, uz izricanje oštrijih kaznenih sankcija (čl. 83, stavak 2).

²³ U SAD-u izdanjima *U. S. Department of Justice i FBI Crime Reports*, u Njemačkoj *Polizeiliche Kriminalstatistik*, u Švedskoj *Statistiska centralbyrån*, u Danskoj *Danmarks statistik* te u Japanu *Roposensha* (japanska Nacionalna policijska agencija, pandan američkom FBI-u).

²⁴ Prijave silovanja prije svega su izravniji reprezentant incidencije silovanja od presuda za silovanje (koje se, uostalom, na njima temelje). Također, procjenjuje se kako daleko veći broj prijava silovanja ne završi presudom zbog izostanka senzibilizacije uključenih institucija i zbog stigmatizacije žrtava (nepravilnosti u prikupljanju dokaza, zastare, odustajanje od sudskih postupaka zbog prijetnji i zastrašivanja upućenih žrtvama i svjedocima i slično), nego zbog toga što su se pokazale lažnima (Kutchinsky, 1991.; Diamond, 1999.; Krug i sur., 2002.; Jurasić, 2004.).

²⁵ Njihova studija silovanja većega dometa u američkom slučaju fundamentalne uzroke silovanja pripisuje nasilnoj prirodi društva (toleriranju brojnih oblika "legitimnoga nasilja"), seksizmu (rodnoj nejednakosti) i socijalnoj dezorganizaciji (kriminal i devijantnost odražavaju uništeno integritet i regulatornu snagu mnogih lokalnih zajednica).

²⁶ Pitanje je, međutim, mogu li se u dogledno vrijeme očekivati takvi projekti. Postoje naznake obnavljanja raznorodnih rasprava o njezinoj prirodi, položaju i učincima (vidjeti Attwood, 2002. ili Sun, 2005.), no pornografija ovoga trena ni u nas, kao ni drugdje u zapadnom svijetu, nije gorući društveni problem i uglavnom nije tema političkih i zakonodavnih rasprava (Štulhofer i sur., 2003.).

IZVORI

Osuđene maloljetne osobe (izdanja od 1979. do 1992. godine), RZS, Zagreb.

Osuđene punoljetne osobe (izdanja od 1979. do 1992. godine), RZS, Zagreb.

Maloljetni učinioci krivičnih djela, optuženja i osude (1993.), DZS, Zagreb.

Punoljetni učinioci krivičnih djela, optuženja i osude (1993.), DZS, Zagreb.

Maloljetni počinitelji kaznenih djela, optuženja i osude (izdanja od 1994. do 1996. godine), DZS, Zagreb.

Punoljetni počinitelji kaznenih djela, optuženja i osude (izdanja od 1994. do 1996. godine), DZS, Zagreb.

Maloljetni počinitelji kaznenih djela, optužbe i osude (izdanja od 1997. do 1999. godine), DZS, Zagreb.

Punoljetni počinitelji kaznenih djela, optužbe i osude (izdanja od 1997. do 1999. godine), DZS, Zagreb.

Maloljetni počinitelji kaznenih djela, prijave, optužbe i osude (izdanja od 2000. do 2004. godine), DZS, Zagreb.

Punoljetni počinitelji kaznenih djela, prijave, optužbe i osude (izdanja od 2000. do 2004. godine), DZS, Zagreb.

LITERATURA

*** (2004.), Povijest CARNeta. <http://www.carnet.hr/povijest/opsirnije> (15.10.2004.)

Abramson, P. R., Pinkerton, S. D. (1998.), *O užitku: razmišljanja o naravi ljudske spolnosti*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.

Attwood, F. (2002.), Reading Porn: The Paradigm Shift in Pornography Research. *Sexualities*, 5 (1): 91-105.

Bačić, F., Pavlović, Š. (2001.), *Kazneno pravo*. Zagreb: Informator.

Baron, L., Straus, M. A. (1987.), Four Theories of Rape: A Macro-sociological Analysis. *Social Problems*, 34 (5): 467-489.

Brownmiller, S. (1995.), *Protiv naše volje*. Zagreb: Zagorka.

Cooper, A., Putnam, D. E., Planchon, L. A., Boies, S. C. (1999.), *Online Sexual Compulsivity: Getting Tangled in the Net*. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 6 (2): 79-105.

Cooper, A. (2004.), Online Sexual Activity in the New Millennium. *Contemporary Sexuality*, 38 (3): 1-8.

Delalić, S., Banda, M., Vukelić, K., Vergić, D. (1997.), U tvornici seksualnih snova: društvene dimenzije spolnih razlika u konzumiranju pornografije. *Revija za sociologiju*, 28 (3-4): 211-220.

Delalić, S. (2000.), Kulturološki kontekst spolne determiniranosti pristupa pornografiji. *Društvena istraživanja*, 9 (6): 789-810.

Diamond, M. (1999.), The Effects of Pornography: An International Perspective. U: J. Elias i sur. (ur.), *Porn 101: Eroticism, Pornography, and the First Amendment* (str. 233-260), Amherst, NY: Prometheus Books.

Diamond, M., Uchiyama, A. (1999.), Pornography, Rape, and Sex Crimes in Japan. *International Journal of Law and Psychiatry*, 22: 1-22.

Fisher, W. A., Barak, A. (1991.), Pornography, Erotica and Behavior: More Questions than Answers. *International Journal of Law and Psychiatry*, 14: 65-83.

Fisher, W. A., Barak, A. (2001.), Internet Pornography: A Social Psychological Perspective on Internet Sexuality. *Journal of Sex Research*, 38 (4): 312-323.

Fisher, W. A. & Grenier, G. (1994.), Violent Pornography, Antiwoman Thoughts, and Antiwoman Acts: In Search of Reliable Effects. *Journal of Sex Research*, 31 (1): 23-38.

Hartley, N. (1999.), Using Porn to Bridge the Mind-Body Gap. U: J. Elias i sur. (ur.), *Porn 101: Eroticism, Pornography, and the First Amendment* (str. 203-207), Amherst, NY: Prometheus Books.

Jemrić, M. (1976.), *Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*. Zagreb: Narodne novine.

Jemrić, M. (1980.), *Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*. Zagreb: Narodne novine.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 269-293

LANDRIPET, I.:
UTJECAJ...

Jemrić, M. (1984.), *Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*. Zagreb: Narodne novine.

Jemrić, M. (1986.), *Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*. Zagreb: Narodne novine.

Jemrić, M. (1988.), *Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*. Zagreb: Narodne novine.

Jemrić, M. (1991.), *Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*. Zagreb: Narodne novine.

Jurasić, D. (2004.), *Nasilje u obitelji*. *Večernji list*, 8. V.

Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B., Lozano, R. (2002.), *World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization. <http://www.nyas.org/ebriefreps/ebrief/000263/rr/rr04.pdf> (2. 11. 2004.)

Kutchinsky, B. (1971.), *The Effect of Pornography: A Pilot Experiment on Perception, Behavior, and Attitudes*. *Technical Report of the Commission on Obscenity and Pornography*, 8: 133-169, Washington, D. C.: U. S. Government Printing Office.

Kutchinsky, B. (1985.), *Pornography and its Effects in Denmark and the United States: A Rejoinder and Beyond*. *Comparative Social Research*, 8: 301-330.

Kutchinsky, B. (1991.), *Pornography and Rape: Theory and Practice?* *International Journal of Law and Psychiatry*, 14: 47-64.

Kutchinsky, B. (1992.), *Comment: The Politics of Pornography Research*. *Law & Society Review*, 26 (2): 447-455.

Malamuth, N. M., Ceniti, J. (1986.), *Repeated Exposure to Violent and Nonviolent Pornography: Likelihood of Raping Ratings and Laboratory Aggression Against Women*. *Aggressive Behaviour*, 2: 129-137.

Marshall, W. L. (1988.), *The Use of Sexually Explicit Stimuli by Rapists, Child Molesters, and Nonoffenders*. *Journal of Sex Research*, 25 (2): 267-288.

Radovinović, R. (2004.), *Kako se provodi zakon o zaštiti od nasilja u obitelji*. *Vjesnik*, 14. I. <http://www.zinfo.hr/hrvatski/stranice/izdavastvo/pressclipping/mjesec1/pc1-5.htm> (20. 11. 2004.)

Stevenson, J. H. (2004.), *Notes on the History of Pornography: Early Porn*. http://www.tranquileye.com/historyofporn/early_porn.html (4. 10. 2004.)

Strossen, N. (1999.), *In Defense of Pornography*. U: J. Elias i sur. (ur.), *Porn 101: Eroticism, Pornography, and the First Amendment* (str. 13-28), Amherst, NY: Prometheus Books.

Sun, C. (2005.), *Revising the Porn Debate*. <http://www.commondreams.org/views05/0131-32.htm> (29. 4. 2005.)

Štulhofer, A., Matković, T., Mrakovčić, M., Elias, J., Little, D., Diehl Elias, V. (2003.), *Rizici pornografije?: Empirijsko testiranje uvriježenih predodžbi o konzumentima seksualno eksplicitnih sadržaja*. *Revija za sociologiju*, 34 (1-2): 75-96.

Tiefer, L. (1995.), *Sex is Not a Natural Act*. Boulder, CA: Westview.

Tomić-Koludrović, I., Kunac, S. (2000.), *Rizici modernizacije: žene u Hrvatskoj devedesetih*. Split: Stope nade.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 269-293

LANDRIPET, I.:
UTJECAJ...

Topolčić, D. (2001.), Muškarci to ne rade: rodno segregirana podjela rada u obitelji. *Društvena istraživanja*, 10 (54-55): 767-789.

Zlatarić, B. (1977.), *Krivično pravo*. Zagreb: Informator.

Testing the Influence of Pornography on Sexual Violence in Croatia: The Public Crime Statistics Approach

Ivan LANDRIPET
Faculty of Philosophy, Zagreb

Worldwide research of the effects of pornography use on attitudes and behavior has predominantly been of microscopic and experimental nature, with considerably less studies based upon "macro" perspectives and involving mid-range theories. One such approach focuses on the dynamics of sex crime during a time span sufficiently long to cover transition from pornographic scarcity to abundance of easily available sexually explicit material (the dynamics of sexual crime is controlled by the dynamics of the comparable non-sexual crime). This paper implements "the public crime statistics approach" to the case of Croatia. The time range of tracking and comparing temporal trends of the aggravated -sexual and non-sexual crime (rape and sexual assault versus murder and assault) spans from 1978, through 2003. Comparable to all the national studies conducted so far, the results do not support the notion of significant and independent increase in sex crime conditioned by the increase in pornography availability, but rather indicate (in the case of Croatia) certain structural causes that determine somewhat matching trends both of sexual and non-sexual violence.

Key words: pornography, sexual violence, rape, public statistics, legislative

Auswirkungen von Pornografie auf sexuelle Gewalt in Kroatien: Eine Analyse öffentlicher Kriminalstatistiken

Ivan LANDRIPET
Philosophische Fakultät, Zagreb

Die Erforschung von Auswirkungen konsumierter Pornografie auf Einstellungen und Verhalten sind weltweit hauptsächlich auf Mikrountersuchungen mit Experimentalcharakter beschränkt, während Studien vor dem Hintergrund von "Makroansätzen" und weiter reichenden Theorien weitaus seltener sind. Zu den letzteren Fällen gehören auch

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 269-293

LANDRIPET, I.:
UTJECAJ...

Untersuchungen zur Dynamik von Sexualverbrechen, die sich über eine ausreichend lange Etappe erstrecken, die es möglich macht, die gesamte Zeitspanne von relativer Nichtverfügbarkeit pornografischen Materials bis hin zu deren "Omnipräsenz" zu umfassen, bei stetig ermöglichter Einsicht in die Dynamik kriminologisch vergleichbarer nicht sexueller Delikte. In dieser Arbeit wurde die Methodologie des Zugangs zu öffentlichen Statistiken auf Kroatien angewandt. Die Zeitspanne, innerhalb deren die Trends schwerwiegenderer Sexualverbrechen wie auch nicht sexueller Delikte (Vergewaltigungen und unsittliche Handlungen, bzw. Morde und Überfälle) verfolgt und miteinander verglichen wurden, setzt 1978 ein und reicht bis zu den der Öffentlichkeit zugänglichen statistischen Angaben für das Jahr 2003. In Übereinstimmung mit sämtlichen auf Landesebene bislang durchgeführten Studien dieser Art weisen die Ergebnisse, trotz der gewachsenen Verfügbarkeit pornografischen Materials, keine bedeutende und autonome Zunahme von Sexualverbrechen auf. Eher handelt es sich (im Falle Kroatiens) um strukturbedingte Ursachen, die für halbwegs deckungsgleiche Statistiken bezüglich Sexualverbrechen sowie nicht sexueller Delikte sorgen.

Schlüsselwörter: Pornografie, sexuelle Gewalt,
Vergewaltigung, öffentliche Statistiken, Gesetzgebung